

HUMANITARKA I DISTRO: REFLEKSIVNO IZ REŽIMA IREGULARIZIRANIH MIGRACIJA

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 14. 2. 2023.
Prihvaćeno: 13. 3. 2023.
DOI: 10.15176/vol60no109
UDK 351.756(4)
341.43(4)

BOJAN MUCKO

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Tekst je refleksija o istraživačkom pristupu europskom režimu iregulariziranih migracija baziranom na participaciji u humanitarno-aktivističkim aktivnostima u kontekstu obilježene normalizacijom nasilja na periferiji Europske unije. Vernakularnim humanitarnim praksama odozdo prilazim etnografski, povezivanjem (umjetničkog, izvaninstitucionalnog) rada u getoiziranom zagrebačkom romskom naselju s promigrantskim volonterским angažmanom u Unsko-sanskom kantonu Bosne i Hercegovine (u znanstvenom, institucionalnom okviru). Humanitarizmu pristupam kritički, istovremeno i kao momentu desubjektivizacije i bitnom koraku širih, društveno inkluzivnih procesa. Istraživačka praksa u kontekstu kriminalizacije solidarnosti podrazumijevala je navigaciju kroz metodološki nepredvidive situacije, fluidno, sklisko, uslojeno pozicioniranje, identitetske sive zone, disciplinarne i normativne liminalnosti. Posljedične ambivalentnosti percipiram kao dio otvorenog istraživačkog procesa nerazlučivog od vlastite svakodnevice perforirane režimom migracija.

Ključne riječi: režim iregulariziranih migracija, refleksivnost, pozicioniranje, kriminalizacija solidarnosti, humanitarno podzemlje

Sintagmom “metoda kao granica” Kolar Aparna, Joris Schapendonk i Cesar Merlín-Es-corza ukazuju na isprepletenost društveno-političke proizvodnje suvremenih granica i proizvodnje akademskog znanja o istim tim procesima.¹ Pažnju istraživača usmjeravaju na pozicioniranje u odnosu naspram “nestalnih mutacija migracijskih i graničnih režima” (2020: 110), a uz to pozivaju i na refleksivno preispitivanje i međusobnu razmjenu ne samo akademskih “uspjeha” nego i učenje “iz međusobnih sumnji, pitanja, borbi, neugodnosti i neuspjeha” (ibid.: 111). Kao poticaj u smjeru preispitivanja “pretpostavki konvencionalnih disciplinarnih metoda”, prizivaju i jednu scenu s referencom na izvedbene umjetnosti:

¹ Ovaj rad u potpunosti je financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (ERIM) (IP-2019-04-6642).

Kao što se umjetnici gledaju u ogledalo čekajući u zakulisju, pozivamo istraživače migracija, mobilnosti i granica da učine isto; da stanu mirno i kritički preispitaju, da se odvoje / ponovo angažiraju ili odstupe od svojih projektnih prijedloga, dominantnih akademskih praksi i vrijednosti za koje smo izučeni ili za koje se očekuje demonstracija ekspertize, posebno u globalnom kontekstu mahnite utrke za financijskim potporama i štančanjem publikacija. (ibid.)

Jedan od ciljeva ovog teksta upravo je pokušaj vlastite refleksije o kompleksnom, uslojenom pozicioniranju istovremeno i unutar akademskog i režima migracija koje, na formalnoj razini, počinje već i s prvom fusnotom, ali na trenutak zastajem i vraćam se gore opisanoj “motivacijskoj” sceni s umjetnicima pred ogledalom. Osnovni problem ove vizualizacije koja poziva na metodološko očučavanje i refleksiju akademske pozicije je znanstvena dekontekstualizacija “refleksivnosti”.² Dodatni problem je i pozicija ogledala. Ako ga uglavimo u prostor iza kulisa, onda je čin refleksivnosti ograničen stražnjim izvedbenim planom i prethodi samoj izvedbi.

Ranih osamdesetih godina prošlog stoljeća Jay Ruby definiciju refleksivnosti pokušava preusmjeriti od “elitističke fascinacije ‘zakulisjem’” (1980: 152), to jest od tumačenja temeljenog na Goffmanovoj podjeli između prednjeg i stražnjeg izvedbenog plana, prema dinamičnijem modelu iz čije perspektive se proizvodnja bilo kojeg oblika reprezentacije tumači elementima komunikacijskog lanca između adresata i adresanta i prelama u relaciji između proizvođača, radnog procesa i proizvoda. Ruby refleksivnost vidi kao inherentnu znanstvenoj produkciji – ona se odnosi na način na koji krajnji znanstveni proizvod publici zrcali i proces proizvodnje (metodološke postavke, odnos prema mediju proizvodnje) i samog proizvođača (njegove epistemološke i ideološke pretpostavke). Refleksivnost, da ostanem u parametrima početne metafore, ne bi trebalo ograničavati na trenutak prije samog izlaska na scenu ili imaginirati kao korak pripreme u službi spektakla izvedbe jer refleksivnost je karakteristika krajnjeg proizvoda s referencama i na proces vlastite proizvodnje i na formatiranje serviranog sadržaja. “Biti refleksivan je”, kao što Ruby podcrtava prije četrdesetak godina, “doslovno sinonim za biti znanstven” (ibid.: 164).

Vlastito pozicioniranje unutar društvenih dinamika režima migracija³ obilježenog spomenutim nestalnim mutacijama odnosi se na dva vremenska isječka bliže povijesti. Prvi je određen povijesnim proporcijama interkontinentalnih i transnacionalnih migracija tijekom 2015. i 2016. godine, a drugi je donekle arbitaran – određen je periodom kraja 2020. godine, odnosno momentom mog priključivanja istraživačkom projektu fokusiranom na etnografski pristup režimu iregulariziranih migracija na periferiji Europske unije (ERIM).⁴ Regionalni kontekst tadašnjih postavki režima utjecao je i na formatiranje terenske prakse o kojoj reflektiram.

² Refleksivnosti bi se bilo spretnije približiti iz rakursa humanističkih disciplina nego metaforama koje se oslanjaju na devetnaestostoljetnu percepciju umjetnosti.

³ Pojmu režim migracija vratit ću se i definirati ga pobliže kasnije kroz tekst.

⁴ Detaljniji podaci o projektu *Europski režim iregulariziranih migracija na periferiji EU: od etnografije do pojmovnika* (ERIM) i aktivnostima koje se unutar njega odvijaju dostupni su na: <https://erim.ief.hr/> (pristup 7. 2. 2023.). U nastavku teksta za projekt koristim akronim ERIM.

“SMRZNUT” USRED LJETA

Kompleksni i dugotrajni procesi iregulariziranih tranzitnih migracija oblikovani “političkim, ekonomskim i društvenim strujanjima”, kao što ističe Marta Stojić Mitrović, odvijaju se kontinuirano različitim dinamikama iako “pojednostavljene paradigme ‘izbjegličke/migrantske krize’ ulaze u žižu interesovanja i dominiraju javnim diskursom” tek s događajima koji su obilježili 2015. godinu (2021: 7–8). Medijski konstruirana “kriza” odnosi se na zbivanja povezana s tzv. istočnomediteranskom rutom i tzv. balkanskim koridorom, odnosno na masovno kretanje ljudi prema zapadnima i sjevernim zemljama Europske unije koje se na Hrvatsku preusmjerava sa zatvaranjem mađarske granice sa Srbijom u rujnu 2015. godine. Od tada pa do ožujka 2016. godine preko hrvatske dionice balkanskog koridora, prema nekim procjenama, prošlo je “oko 660 000 izbjeglica i drugih prisilnih migranata” (Popović et al. 2022: 21). “Formalizirani koridor” je omogućavao “izbjeglicama da iz Sjeverne Grčke pa do Zapadne Europe prijeđu preko Balkana u dva ili tri dana” (Bez nec et al. 2016: 4), a međudržavna koordinacija tog tranzitnog procesa istovremeno je i ublažila opasnosti kriminaliziranih načina prelaska granica i pridonijela europeizaciji migracijskih politika temeljenih na humanitarno-sekuratizacijskoj logici upravljanja (ibid.: 5). Usprkos bazičnoj humanitarnoj podršci osiguranoj za izbjeglice, formalizirani koridor “pridružen mreži detencijskih centara”, kao što naglašavaju Marijana Hameršak i Iva Pleše, učinio je vidljivim silnice europskog aparthejda (2017: 14) čija je moć prilagodbe situaciji poljuljanih eksternih granica posljedično demonstrirana procesima njihove eksteriorizacije i interiorizacije (ibid.: 15). Hrvatska dionica balkanskog koridora obilježava fazu u kojoj se “samostalno, samoorganizirano migrantsko kretanje kanaliziralo” u “mobilnu detenciju čiji sastavni dio su vrlo brzo postali profilacija i pušbekovi” (Hameršak 2022).

Medijska konstrukcija europske “migracijske krize” u hrvatskom javnom prostoru ostavila je bitan odjek “utoliko što je dotada marginalizirana pitanja zaštite izbjeglica stavila u prvi plan (u periodu do sklapanja europsko-turskog sporazuma o izbjeglicama u ožujku 2016.)” (Baričević i Koska 2017: 13). Dominantan nacionalni, kao i europski medijski diskurs o migracijama pritom je bio politički polariziran i etiketirajući: “[p]obornici lijevih političkih opcija i nezavisni mediji nešto češće koristili su ‘moralizirajući’ interpretativni okvir naglašavajući potrebu za zaštitom i solidarnošću, dok su pobornici desnih političkih opcija nametali sigurnosni interpretativni okvir ‘prijetnje i rizika’” (Popović et al. 2022: 28). Iako je teritorij Republike Hrvatske služio prvenstveno kao prostor tranzita na putu do planiranih europskih destinacija, tih je godina politički polariziran diskurs o “izbjeglicama” i “migrantima” postao dio svakodnevnog pozicioniranja kroz diskusije vođene u dnevnim i spavaćim sobama, uredima, kuhinjama, kafićima.

Pokretačku snagu ambivalentnih medijskih natpisa i kadrova proizvedenih tijekom 2015. i 2016. godine Sue Clayton povezuje s najvećom “građanskom mobilizacijom” u Europi nakon Drugog svjetskog rata. Obični ljudi – stari i mladi, žene i muškarci, vješti i nevješti, politički deklarirani i apolitični, lokalni i kozmopolitski” (2020: 2) – pružili su “logističku pomoć i podršku koja je spasila živote i poboljšala uvjete za život gotovo dva

milijuna ljudi” (ibid.). Djelovanje tisuća pojedinaca odozdo, direktno ili indirektno povezanih s transnacionalnim migrantskim rutama, autorica slikovito suprotstavlja sistemskom (ne) djelovanju nacionalnih vlada:

dok su se europske vlade prepirale oko izbjegličkih kvota i zadržavale na sankcioniranju izbjegličkih kampova na našem imućnom Zapadu, lokalni i međunarodni, samorganizirani aktivisti bili su zaokupljeni izvlačenjem tijela, živih ili mrtvih i raspadnutih iz mora u brodovima pod otvorenom paljbom grčkih vojnika i pružanjem hrane i skloništa tisućama zaglavljenih pred zatvorenim granicama na Balkanu, s temperaturama ispod nule. (ibid.: 3)

Bitna karakteristika inicijativa na koje se referira Clayton je neformalni tip udruživanja odozdo i djelovanje koje nije ograničeno lokalnim i nacionalnim okvirima. Osim po tipu organizacijskog ustroja, inicijative su se razlikovale i po aktivnostima, kao i po principu teritorijalizacije svog djelovanja. Neke grupe bile su usmjerene na “zagovaranje političke promjene, dok su ostale bile zainteresirane primarno za pružanje pomoći, pripreme sendviča, sakupljanje i distribuciju odjeće. U nekoj su bili lokalci i lokalno orijentirani, dok su ostale bile više nacionalnog i transnacionalnog tipa” (Hameršak 2021: 50). Definicija vernakularnog humanitarizma Čarne Brković odnosi se na “pomoć pruženu od strane različitih lokalnih aktera u skladu s njihovim specifičnim socio-kulturnim idejama o čovječnosti, a kao odgovor na novonastale potrebe koje se konvencionalnim kanalima pomoći ne mogu prikladno adresirati” (2020: 224). Takav oblik humanitarizma autorica shvaća kao naglašeno lokalnu instancu “univerzalne humanitarne logike”, ali suprotstavlja ga konvencionalnosti “međunarodnih humanitarnih organizacija” misleći pritom na institucionalizirani, (nad)nacionalni humanitarizam blizak političkom establišmentu. Sintagma “vernakularni humanitarizam” trebala bi konceptualno objediniti “različite forme pomoći koje kombiniraju lokalne pojmove darivanja, dužnosti i odgovornosti” s univerzalnom idejom humanitarizma (Brković 2020: 224). Bez obzira na to jesu li pojedine inicijative o kojima piše Clayton bile lokalno ili međunarodno orijentirane, one se s vernakularnim principom mogu povezati kroz praksu kao “ad-hoc, neprofesionalne, nebirokratske forme pomoći s tendencijom ignoriranja legalne distinkcije između građana i stranaca ili birokratskog formatiranja ranjivosti i zasluge” (Brković 2020: 225). Te ih karakteristike suprotstavljaju i represivnim i humanitarnim aparatima političkih centara moći.

Nejasan osjećaj suodgovornosti za situaciju u kojoj se nalaze nepoznati ljudi s fotografija koje su cirkulirale medijima, odnosno intenzivan afektivni impuls koji Clayton pokušava uhvatiti pomoću sintagme “nešto se treba poduzeti” (2020: 10) i mene je udaljio od privatne sfere diskusija za kuhinjskim stolom u smjeru zagrebačkog antifašističkog udruženja koje je tražilo volontere za potporu ljudima zaglavljenim u graničnim područjima. Osjećao sam istovremeno i potrebu za sudjelovanjem i otpor prema uključivanju: razmjeri aktualnih zbivanja su mi se činili toliko nesagledivi da se nisam mogao oduprijeti osjećaju kako profesionalne tako i emocionalne nekompetentnosti za suočavanje sa situacijom na bilo kojem nivou. Volontiranje je, uz to, podrazumijevalo i koncept slobodnog vremena koji mi se tada, s obzirom na radni angažman u izvaninstitucijskom kontekstu i svakodnevicu bez

formalnih razgraničenja između radnog i neradnog dijela dana, činio poput neuhvatljive apstrakcije.

Frazemom “dugo migracijsko ljeto” Bernd Kasperek i Marc Speer “migrantska kretanja označavaju kao prekretnička te potencijalno i dugoročno formativna”, pa se tim pojmom “umjesto na prijetnju i destrukciju koji su implicitni pojmu krize, referira na [...] oslobođenu mobilnost i široku društvenu solidarnost, relativnu suspenziju kontrola duž pravaca masovnih migrantskih kretanja te relativno slobodne prelaske vanjskih, unutrašnjih i ekster-naliziranih granica EU na tim pravcima” (Hameršak 2022). Mene je kolektivna mobilizacija tog dugog migracijskog ljeta zatekla nekako “smrznutog” u opisanim radnim uvjetima – s potrebom da se angažiram i pobjegnem od prevelike teme istovremeno. Kad sam u uredu antifašističke organizacije čuo da su im volonterski kapaciteti trenutno popunjeni, zapravo mi je laknulo. Postojale su i druge opcije za priključivanje, ali nisam više ni pokušavao.

BIJEG (OD GRANICE) U ROMSKO NASELJE

U istom sam periodu kao vanjski suradnik bio uključen u projekt usmjeren na mapiranje infrastrukturnih i stambenih problema romskih zajednica u Zagrebu.⁵ Kontekst kratkih “terenskih” posjeta getoiziranim naseljima na zagrebačkoj periferiji omogućio mi je uvid u svakodnevicu ljudi koji na petnaestak minuta od mog kvarta žive u uvjetima koji su, podjednako kao i prizori s granice, izgledali kao paralelna realnost: život bez struje u improviziranim barakama, bez vodovoda i kanalizacije, s jednom vanjskom slavinom instaliranom kao jedini izvor vode za osamdesetak ljudi među kojima prevladavaju djeca predškolskog i školskog uzrasta. Elementi naselja poput trošnih baraka izgrađenih od priručnih materijala i kontejneri vizualno su podsjećali na medijski posredovane prizore improviziranih izbjegličkih naselja rasutih s druge strane europskih granica, po Turskoj i Libiji.

Autori članka koji se bavi liberalnim nasiljem i rasnim granicama Europske unije podsjećaju na to da ideja europskog liberalizma podrazumijeva opreku između europskih i kolonijalnih subjekata, a individualna su sloboda i pravo međunarodne zaštite zagwarantirano sustavom azila rezervirani samo za prve (Isakjee et al. 2020: 1757). Taj rasni moment naglašavaju kao ključan za razumijevanje migracijskih politika Europske unije i upozoravaju na zamku u koju studije migracija često upadaju, a to je pretpostavka da je antimigrantsko nasilje “tehnokratski rezultat državnih upravljačkih praksi povezanih s državljanstvom, a ne strukturalno isključivanje temeljeno na rasi” (ibid.: 1758). I “suptilnije”, odnosno indirektnije forme nasilja kao što su različite forme getoizacije, segregacije i profiliranja, kao i direktno fizičko policijsko nasilje nad ljudima u pokretu nazivaju “liberalnim nasiljem” koje

⁵ Partnerski projekt Galerije Miroslav Kraljević i udruga Socijalni rub: zanimljive neispričane priče (SF:ius), ARCHIsquad i Romske organizacije mladih (ROM) (<https://www.sfius.org/predstavljanje-publikacije-geografije-segregacije-razgovor-slucaj-struge/> (pristup 7. 2. 2023.)).

se pokušava prikriti od javnog pogleda izmještanjem na periferiju radi očuvanja europskog liberalnog imidža (ibid.: 1770).

Neriješena statusna pitanja stanovnika, društvena marginalizacija Roma, administrativno-politička getoizacija naselja odsječenih od fizičke i društvene infrastrukture gradova i sela većinskog stanovništva, osuđenost na crno tržište rada i socijalnu pomoć segmenti su naturaliziranog modela društvene marginalizacije romskog stanovništva, a njime kao da je anticipirana i trasa marginalizacije ljudi u pokretu. Europsko, nadnacionalno kolonijalno nasljeđe profilirano je (ne posebno originalnim) nacionalnim receptom marginalizacije: romsko naselje kao pesimističan scenarij bliske budućnosti europskih postkolonijalnih drugih zaglavljenih po kampovima koji se nakon 2015. godine grade masovno i na globalnoj razini i u našem neposrednom okružju (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Srbija itd.). Kao što podsjeća Teodora Jovanović, kampovi su jedno od glavnih obilježja sekuritizacijsko-humanitarne logike vremena u kojem živimo i bez obzira na to radi li se o utočištu, tranzitnom kampu ili detencijskom centru, kampovi svih tipologija odnose se na poziciju nevoljne imobilnosti (2021: 441). Mrežu kampova kojima je isprekidan život ljudi u pokretu na putu do Europe autorica naziva “kontinuitetom zadržavanja” (ibid.: 436). I prisilne mobilnosti i prisilne imobilnosti povezane s isključujućim politikama migracija i azila produkti su liberalnog nasilja koje se u političkom diskursu opravdava sekuratizacijom migracija. Kamp je konstruirano, regulirano mjesto s kojim se (ovisno o primjeru) upravlja odozgo s nadnacionalne, nacionalne ili lokalne razine, a romsko naselje je cjelina koja se organski i spontano razvija odozdo, prvenstveno taktičkim intervencijama samih stanovnika. I kamp i naselje kadrirani zajedno naznačuju obrise istog europskog aparthejda (v. Balibar 2004: 122–124) koji obuhvaća i romsku i svakodnevicu ljudi u pokretu, a temeljen je na rasnom profiliranju, odnosno liberalom nasilju.

U usporedbi s prizorima s granica koji su proglašeni kriznim, romska getoizacija izgledala je kao potpuno normalizirani dio svakodnevice. Gravitacijska snaga medijski posredovanih prizora patnje s granice, uz aktiviste-volontere, mobilizirala je i niz drugih aktera čiju misiju Heath Cabot etiketira kao “lov na krizu” (2019: 264). “Usprkos ili upravo radi svojih užasa, izbjeglička kriza pristigla na europske obale bila je seksi i uzbudljiva, prizivajući slike humanitarnih aktera, aktivista, zabrinutih građana, dokumentarista, umjetnika [...] i dalekovidnih znanstvenika koji su se u trenucima prvotnih reakcija ponašali kao heroji” (ibid.: 265). Iako autoričino izjednačavanje svih ovih heterogenih aktera ne ostavlja prostora za nijanse, činjenica je da je u zagrebačkim romskim naseljima gužva bila puno manja – “tamo” nisam sretao ni novinare ni zabrinute sugrađane, ni humanitarce, ni istraživače, ni institucionalne aktere pa sam se odlučio angažirati kroz suradnju sa stanovnicima naselja na zagrebačkoj Savici.

Nakon nekoliko susreta zajedno s grupom prijatelja počeo sam osmišljavati projekt zamišljen kao točka medijacije između stanovnika naselja i gradskih struktura.⁶ Realiziran

⁶ U projektu *Točka komunikacije* logistički su sudjelovali Ana Guzmić i Igor Sarnavka te kustosice Ana Kovačić i Lea Vene (<https://g-mk.hr/vijesti/izlozba-tocka-komunikacije/> (pristup 7. 2. 2023.)).

je u suradnji sa zagrebačkom Galerijom GMK u periodu od 2017. do 2019. godine, a kao umjetnički projekt bio je financiran sredstvima Ministarstva kulture i Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport, kao programska djelatnost inovativnih umjetničkih i kulturnih praksi. Ta kategorija omogućavala je eksperimentalne istraživačke pristupe i slobodno formatiranje sadržaja na tragu društvene prakse u formate kao što su radionice (u naselju) te okrugli stol, multimedijaska izložba o svakodnevici naselja i javni radni sastanak sa stanovnicima i predstavnicima gradskih ureda (u galeriji).

Dva su se potpuno raznorodna, digresivna formata od početka nametala odozdo kao posebno bitna za izgradnju dugoročnog odnosa sa zajednicom. To su bile televizijska reportaža (o problemima naselja) adresirana široj publici i akcija distribucije humanitarne pomoći (namijenjena stanovnicima naselja). Na organizaciju tih pretprojektnih aktivnosti navelo me direktno potraživanje stanovnika s kojima sam komunicirao neposredno, u javnom prostoru naselja. U tom sam periodu honorarno radio kao televizijski novinar, pa mi je organizacija snimanja i proizvodnje televizijskog priloga bila poznati teren i prvi korak u suradnji sa stanovnicima, ali humanitarna akcija, za koju sam u procesu negdje usput pokupio skraćeni naziv *humanitarka*, bila mi je sasvim nepoznat format.

POTPUNO NORMALNA HUMANITARKA

Par tjedana nakon inicijalnih razgovora sa stanovnicima stupio sam u kontakt s poznatom humanitarnom organizacijom koja se odazvala na moj upit *mailom* i pristala organizirati prikupljanje resursa za distribuciju humanitarnih paketa. Moj zadatak bio je spajanje s budućim “korisnicima”. U naselje sam se uskoro vratio zajedno sa socijalnom radnicom s kojom sam dogovarao akciju i volonterom – vozačem, u crveno-bijelom kombiju ispunjenom paketima s hranom i higijenskim potrepštinama. Oko vrata sam imao fotoaparatus. Djeca koju sam već poznao okupila su se oko nove “igračke” pa smo krenuli zajedno fotografirati. Fotoaparatus je išao od ruke do ruke u jednom planu, dok su u drugom planu naseljem cirkulirale kartonske kutije – iz kombija parkiranog u središtu naselja do pojedinačnih baraka. Socijalna radnica sjedila je sa stražnje strane kombija i vodila evidenciju, vozač je stajao u kombiju iza nje i uručivao pakete, a ja sam trčkarao uokolo s fotoaparatusom, gledao kadrove naselja koje su djeca okidala i fantazirao o budućim participativnim etnografskim videoradionicama (koje se nikad neće realizirati). Za to vrijeme članovi jedne obitelji koja je (kao što sam naknadno saznao) bila sukobljena s ostatkom naselja poslužili su se s paketima kroz vrata s bočne strane kombija. U tom trenutku nisam još poznao sve stanovnike i bio sam uvjeren da muški članovi te obitelji pomažu u podjeli paketa u komunikaciji sa socijalnom radnicom. Da se događa nešto neplanirano, shvatio sam tek kad je eskaliralo. Posljedica prisvajanja dijela paketa bila je poremećena računica – neke od drugih obitelji u naselju ostale su bez svog dijela. Jedan od stanovnika naselja bio je uvjeren da “mi” pogodujemo dotičnoj obitelji i odjednom se krenuo nogama obračunavati s bočnom stranom crveno-bijelog kombija (solidnim *karate majgeri* udarcima). Kad se

ispucao, na odlasku je još usput, uz psovke, pokušao šakom odvaliti retrovizor, pa je konačno nestao iz kadra.

Socijalna radnica skamenila se iza kombija. S podignutim rukama i ramenima pitala me da li da prekidamo i zovemo policiju ili nastavljamo, a ja sam tek tada shvatio da je s ovakvim situacijama jednako neiskusna kao i ja. Znao sam da je napadač poznat po kratkim žvncima i nekako sam imao *fling* da je epizoda obračuna gotova. Pošto (osim otisaka stopala na kombiju) nije bilo fizičke štete, predložio sam da se za pomoć obratimo okupljenim stanovnicima. Postavio sam se i zamolio/uvjetovao okupljene da se organiziraju i pomognu nam preostale pakete podijeliti do kraja, ravnopravno koliko je već moguće. Članovi obitelji našeg napadača odlučili su se mobilizirati i uskočiti. Smjestili su se na pod kombija s nogama ispruženim kroz stražnja vrata i ostali tamo sjediti poput čuvara humanitarnog praga, iza leđa socijalne radnice uronjene u evidencijske tablice s “korisničkim” podacima. Paralelno s tim centralnim dešavanjem jedan od starijih stanovnika parkirao je svoju lijepu crvenu Mazdu iz devedesetih tik do kombija oko kojeg se radi podjele okupio veći dio naselja. Skočio sam pozdraviti ga i pružio mu ruku kroz otvoren prozor. Ruka mi je ostala lebdjeti u zraku. Trebao mi je koji tren dok nisam shvatio da je za radnju koja iziskuje čin rukovanja naprosto popio par čašica previše. Ostao je sjediti u automobilu parkiranom do nas, bez riječi, kao lelujava potpora našoj akciji. Tek kad smo se počeli pakirati, okretom ulijevo unatrag, preparkirao se na petnaestak metara udaljenosti od svoje kuće. Tamo je ostao sjediti još nekoliko minuta i onda, taman kad sam već samog sebe uvjerio da je sve na kraju nekako ipak prošlo uspješno – pred očima mi se odigrala scena iz filma Fatiha Akina *Gegen die Wand*: vozač crvene Mazde nagazio je na gas i s maksimalnim ubrzanjem koje je mogao postići na toj udaljenosti frontalno se zabušio u zid vlastite kuće.⁷ Svi su u naselju nakratko stali i zašutjeli. Vizualno su *proskenerali* situaciju, razmijenili pokojnu rečenicu na svom jeziku i nakon par sekundi krenuli dalje svaki svojim poslom. Obitelj ga je krvavog lica i klonulog izvlačila iz auta, a ja sam se raspitivao što se dogodilo i je li potrebno pozvati hitnu pomoć. Netko mi je objasnio da se razljutio jer je ogulio automobil na ogradu kad je izlazio iz dvorišta, a moj glavni kontakt u naselju samo je odmahnuo i promrmljao nešto u stilu “ma to je normalno”.

Prva *humanitarka* bila je gotova. Sve je dalje nastavilo teći “normalno”: paketi su raspakirani po barakama, fokus centriran na kombi raspršio se po naselju, vozač Mazde ležao je krvavog lica na kauču u baraci s nakošenim zidom, mi smo se popeli u kabinu na povišena sjedala kombija i uputili se prema “našem”, neromskom dijelu grada blijedi kao zombiji. Kasnije sam čuo da vozač Mazde nije bio prvi koji je automobilom ciljao zidove baraka u naselju i shvatio da se radi o mačističkom receptu izražavanja frustracija u javnom prostoru, ali svejedno se nisam mogao oteti dojmu da je toj epizodi doprinijela i povišena emocionalna atmosfera uzrokovana našim prisustvom u naselju. “Jednostavna” podjela humanitarnih paketa ne samo da je učinila vidljivijim društvene antagonizme već

⁷ Radnja navedenog filma iz 2004. godine odvija se u Njemačkoj, a u zid se, opterećen osobnim traumama, u punoj brzini, autom zabušio glavni protagonist filma obilježen turskim podrijetlom i imigrantskim kontekstom.

prisutne unutar zajednice nego je i omogućila okvir za njihovu manifestaciju kroz sukob oko ograničenih resursa i eskalirala indirektnim nasiljem “korisnika” nad “humanitarnim akterima”, kao i usputnim samoozljeđivanjem jednog od “korisnika”. Drugim riječima, “jednostavna” podjela paketa ne postoji, nema “normalne” *humanitarke*. Kao što negoduje Lauren Berlant – nema ničeg jednostavnog vezanog uz suosjećanje osim želje da se ono podrazumijeva “kao takvo, kao neposredni izraz ljudskog povezivanja i prepoznavanja” (2004: 7), a u praksi – suosjećanje denotira asimetričnost odnosa moći i strukturne razlike između onih koji suosjećaju i onih koje se iz privilegirane pozicije interpretira kao pateće subjekte (ibid.: 4). Podjelom paketa humanitarne pomoći ti se odnosi perpetuiraju, a (pateći) društveno-politički subjekti proglašeni “korisnicima” svedeni su na tijela s potrebama ili – u terminima općeg mjesta kritike humanitarizma koje se oslanja se na Agambenovu distinkciju između bioloških i političkih dimenzija života – svedeni su na goli život (usp. npr. Brković 2016: 8–10).

Katerina Rozakou piše o grčkim aktivistima koji traže i prakticiraju egalitarnije forme promigrantskog angažmana od koncepta darivanja.

Darovi su potencijalno opasni jer se pozivaju na začarani krug reciprociteta: neuzvraćeni dar stvara nejednakost po definiciji, a darivatelja pozicionira na hijerarhijski više mjesto. U skladu sa suvremenim volonterstvom, jednosmjerne ponude stvaraju odnose “ovisnosti” i ometaju autonomiju ljudi koje se “služi”. (2016: 193)

Paradoksalnost moje pozicije u naselju vezana je upravo uz pitanje reciprociteta. Na organizaciju *humanitarke* dao sam se “nagovoriti” usprkos gore navedenim, opravdanim kritikama jer sam taj, naručeni format percipirao kao zalog recipročan radioničkim formatima koje sam predlagao zajednici. Iako sam dugoročno bio usmjeren na afirmaciju stanovnika naselja kao društveno-političkih subjekata i programski sam pokušavao doprinijeti upravo većoj autonomiji izoliranog naselja (kroz pokušaj “dizajna” komunikacijskih kanala između stanovnika i gradskih struktura), na organizaciju *humanitarke* pristao sam usprkos njezinim trenutnim “desubjektivizirajućim” posljedicama, jer mi se odgovaranje na potražnju zajednice učinilo kao bitan korak u razvijanju našeg odnosa i postizanju međusobnog povjerenja. Dinamiku između dugoročnih, osnaživačkih (projektnih) intencija i epizodičnog (humanitarnog) spoticanja vidio sam kao dijalektički proces međusobne solidarizacije i kao prostor zajedničke odgovornosti radi kojeg sam se bio spreman i kompromitirati.

UREDSKA KRIZA I AKADEMSKI REŽIM

Heath Cabot kritizira antropološke projekte usmjerene na “izbjeglice” i “migrante” koji su inicirani događajima iz 2015. i 2016. godine, dakle u ekonomskoj jeci “izbjegličke krize”. Povezuje ih s kontinuitetom kolonijalne konstrukcije antropoloških subjekata, mehanizmima marginalizacije te aktivne participacije u perpetuiranju krizne optike, kategorija globalnog aparthejda i režima migracija.

To se događa kroz formu lova na krizu ili sklonosti da se kriza podrazumijeva kao pokretač znanosti; pretpostavljajući da se “izbjegličko iskustvo” treba istraživati; i konačno, odgovaranjem na znanstveni poziv da se “čini dobro” i to na načine koji odvrću pozornost od vlastitih, antropoloških politika života. (2019: 262)

Taj poziv da se “čini dobro” autorica tumači antropološkim dodvoravanjem trendovima javnih politika čiji okviri predodređuju ugađanje projektnih smjernica i artikulaciju diskursa o društveno korisnoj znanosti. U pozadini leži, naravno, ekonomska ovisnost znanosti o neoliberalnim mehanizmima projektnog financiranja na temelju kojeg se kroje projekti, sklapaju privremeni ugovori i pišu “brzi” doktorati. “Bez obzira na to koje društvene ili čak moralne vrijednosti istraživanje izmještenosti može imati, primarno su antropolozi ti koji u konačnici imaju koristi od antropoloških istraživanja pomodnih tema. Mi dobivamo sredstva, prestiž, a (ponekad) čak i poslove” (ibid.: 268).

Početak mog istraživačkog bavljenja temama vezanim uz režim migracija omogućen je upravo takvim, projektnim kontekstom otvaranja radnog mjesta u sklopu projekta ERIM. Projektnom znanstveno-istraživačkom timu priključio sam se tijekom jeseni pandemijske 2020. godine i našao se licem u lice s iregulariziranim migracijama. “Tema” koja me politički provocirala, a istovremeno sam od nje želio i pobjeći, omogućila mi je prvi posao u struci. Novi, akademski radni kontekst bio je vezan uz znanstvenu kategorizaciju, suradničko zvanje, radno mjesto asistenta, obaveze definirane planom razvoja karijere doktoranda te rad na doktorskoj disertaciji uz tekst kao dominantan medij. I izvaninstitucionalna proizvodnja kulturne scene i institucionalna znanstvena produkcija obilježene su neoliberalnom projektizacijom rada, međutim novi ugovor o radu sklopljen (odjednom) za period od četrdeset i dva mjeseca postavljen naspram bunta autorskih ugovora koje sam, primjerice za nacionalnu televiziju, potpisivao na tjednoj i mjesečnoj bazi tijekom četiri godine suradnje (bez garancije da će se angažman nastaviti), svakako je pridonio iznenadnom buđenju osjećaja akademske privilegiranosti.

Prvih par mjeseci sjedio sam sam u uredu, izoliran od kolega u skladu s tada aktualnim protupandemijskim mjerama, iščitavao literaturu iz domene kritičkih istraživanja režima migracija i vijesti vezane uz “balkansku rutu” strukturirane u biltenima aktivističkih kolektiva poput Are You Syrious? (AYS)⁸ i Inicijative Dobrodošli (za podršku izbjeglicama).⁹ Jedna od poveznica otvorenih u šumi kartica internetskog pretraživača vodila je do članka objavljenog 21. listopada 2020. godine, taman tijekom mog prvog mjeseca na novom radnom mjestu. Glavni protagonisti članka objavljenog na portalu The Guardian globalne vidljivosti bili su hrvatski policajci optuženi za uhodane pljačke, “neljudski tretman, divljačka premlaćivanja”, a u nekim slučajevima i za “seksualno zlostavljanje” migranata na hrvatskoj granici s Bosnom i Hercegovinom (Tondo 2020). Članak je popraćen medicinskim fotografijama kadriranim kao dokazne: tijela prošarana masnicama, detalji lica sa svježim ožiljcima urezanim duboko u meso, pogled žrtve nasilja usmjeren direktno u kameru.

⁸ <https://medium.com/are-you-syrious> (pristup 7. 2. 2023.).

⁹ <https://welcome.cms.hr/index.php/hr/> (pristup 7. 2. 2023.).

Ožiljci su zadobiveni tijekom pušbeka, odnosno rutinskog “protjerivanja nedržavljana, izbjeglica i drugih migranata, najčešće u susjednu zemlju. Radi se o prisilnim kretanjima unatrag koja se provode uz minimalnu ili nikakvu administrativnu proceduru, odnosno u kombinaciji formalnih i neformalnih postupanja, naredbi i izgreda, a u osloncu na sredstva i tehnike kontrole, nadzora, hvatanja i zatvaranja, pa i uz ekstenzivnu upotrebu sile, fizičkog i drugog nasilja. (Hameršak i Mucko 2022)

Pušbek je detaljno dokumentirana društvena činjenica normalizirana negiranjem službenih državnih narativa, a osobe premlaćivane u tajnosti po šumama čiji su mi ožiljci zjapili s ekrana na uredskom stolu bile su ista ta grupa ljudi čije iskustvo dodiruje projekt u sklopu kojeg sam zaposlen, dakle moji potencijalni sugovornici. Susan Sontag preispituje konzumaciju medijskih prizora tuđeg stradanja u kontekstu ratne fotografije i donosi precizan zaključak: “[m]ožda jedini koji imaju pravo gledati slike ekstremne patnje su oni koji mogu učiniti nešto da je ublaže — recimo, kirurzi u vojnoj bolnici u kojoj je fotografija snimljena — ili oni koji mogu nešto naučiti iz toga. Mi ostali smo voajeri, htjeli to biti ili ne” (2003: 34).

Ta pomisao – da je moj plaćeni, akademski angažman sveden na interpretativni voajerizam s uredske distance dok se ljudi u pokretu protjeruju iz zemlje noću, preko zelenih granica, kroz rijeke – zadavala mi je glavobolje i bacala u depresiju. Suradnja i bliskost na koje sam navikao u radu s ljudima, na primjer, u radioničkim formatima, kroz aktivno priključivanje nekom obliku društvene, solidarne prakse, nisu bile jednostavno izvedive jer su potencijalni sudionici spadali u ilegaliziranu grupu ljudi koja se, prema državnim direktivama, potajno protjeruje u Bosnu i Hercegovinu ili Srbiju i to “u ime kontrole vanjske granice EU kojom Hrvatska dokazuje svoju spremnost za ulazak u Schengen, a za što prima obilatnu financijsku, logističku i političku podršku najviših tijela Europske unije” (Hameršak i Mucko 2022). Ista ta država koja europski financiranim nasiljem proizvodi i održava granice, osim što mjesečne plaće isplaćuje graničnoj policiji, istovremeno financira i moj doktorat. Ukratko – osjećao sam se kao “ratni profiter”.

Prethodnu rečenicu izgovorila je i sugovornica Romane Pozniak referirajući se na vlastitu tranziciju iz volonterskog angažmana na plaćeno radno mjesto tijekom 2015. godine u okviru organizacije posvećene humanitarnom i zagovaračkom radu (2021: 276). S vremenom je “kao prednost te pozicije prepoznala mogućnost da sustavno radi na unapređenju politike azila i migracija u Hrvatskoj i tako ublažila tjeskobu koju je u njoj izazvao paradoks plaćene humanitarnosti” (ibid.: 277), a meni se, u ironijskom obratu, činilo da bih plaću zarađenu sporim i posrednim akademskim radom mogao “potpuno” opravdati jedino nekim neposrednijim i bržim oblikom angažmana poput volontiranja.

Proces suočavanja s prizorima različitih oblika sistemskog nasilja koje obilježava režim iregulariziranih migracija pojačao je potrebu za brzim reakcijama. Dakle, usprkos spoznajama o historijskom kontinuitetu migracija, četiri godine nakon “kriznih” zbivanja ja sam proglasio svoju osobnu “krizu”. Činjenica da sam sada zaposlen zahvaljujući projektu koji se bavi iregulariziranim migracijama konkretizirala je onaj prvotni, nejasan osjećaj “kao da sam suodgovoran” prema jasnijoj viziji upletenosti u zbivanja koja uključuju tisuće pogi-

nulih u pokušaju prelaska Sredozemnog mora gumenim čamcima, pretrpane kampove na europskoj periferiji, brutalno nasilje hrvatske policije i plan razvoja vlastite akademske karijere. U svom istraživanju “potrebe za pomaganjem” finskih humanitarnih radnika Liisa H. Malkki dotiče pitanje osjećaja odgovornosti. Autorica izbjegava postavljanje oštre granice između osobne imaginacije i kolektivnih etičkih normi ili “stvarne” i “imaginarne” odgovornosti (2015: 14), oslanjajući se na elemente Foucaultove analize brisanja distinkcije između subjekta i objekta kroz imaginiranje. “Imaginacija me čini onim što zamišljam. ‘Kao’ je obrisan. Označitelj i označeno postaju jedno” (Mittermaier prema *ibid.*: 19). Osjećaj “kao da sam suodgovoran”, na kraju (radnog) dana, prevodi se u: “suodgovoran sam”.

Projektni i studijski okviri obvezivali su me na terensko istraživanje, a osobna promigrantska orijentacija i osjećaj suodgovornosti na formatiranje “terena” kroz aktivno priključivanje nekom obliku društvene, solidarne prakse koja se temelji na kontrapozicioniranju procesima normalizacije sistemskog nasilja. Smjer mobilizacije tog kriznog, afektivnog impulsa koji Clayton naznačava sintagmom “nešto se treba učiniti”, a Malkki ga naziva “potrebom za pomaganjem”, bio je predodređen dotadašnjim iskustvom rada s romskim zajednicama. Osim osnaživačkim intencijama, ono je, kao što sam pokušao pokazati, bilo obilježeno i humanitarnim spoticanjem. S novim poslom odlučio sam konačno početi i volontirati. Na kraju krajeva, jednom kad si plaćen za taj rad, lakše ga je i “odvolontirati”, a magična formula za “razrješavanje” prethodnih nedoumica između slobodnog i radnog vremena je koncept “terenskog rada” s potencijalom potpunog dokidanja te granice.

POTRAGA ZA STRANOM U PERFORIRANOM SISTEMU

Vassilis Tsianos, Sabine Hess i Serhat Karakayali suprotstavljaju se onim teorijskim konceptualizacijama europskih migracijskih politika koje se oslanjaju na metaforu tvrđave, a vanjske granice Europske unije reduciraju na sliku teško probojnih zidina. Polazeći od etnografskih istraživanja u Grčkoj i Turskoj kojima oslikavaju kompleksnost migracijskih društvenih dinamika, pokušavaju pronaći rahlju paradigmatičnu analizu aktualnih migracijskih politika iz čije perspektive se političke granice ne iščitavaju kao fiksne, tlocrtno određene isključivo makropolitikim procesima odozgo, nego kao zone u kojima službene, nadnacionalne migracijske politike nailaze na prakse mikrotopora odozdo i reinterpretiraju se kao “društveni, konfliktni proces pregovaranja” (2009: 2). Pregovaranje se odnosi na način “na koji različiti akteri, diskursi i tehnologije tvore nove mreže i odnose moći” (*ibid.*). Kao krovni termin s kapacitetom koji omogućava obuhvaćanje kompleksnih odnosa između strukturno nepovezanih aktera, raznorodnih fenomena te nedovršenih i teško uhvatljivih društvenih procesa uvode “režim migracija” koji slikovito opisuju kao “izrazito perforiran sistem” (*ibid.*). I teorijska podloga projekta ERIM oslanja se na režim iregulariziranih migracija i multilokalni etnografski pristup istraživanjima. Metodološku usmjerenost na “razine i iskustva različitih aktera, od izbjeglica i migranata, preko članova lokalnih zajednica do zaposlenika i predstavnika tijela lokalnih vlasti, međunarodnih i dru-

gih organizacija”¹⁰ (ibid.) iščitao sam kao mogućnost da se tom perforiranom sistemu obilježenom prijemcima priključim i sam “kao prijemčivo, refleksivno i moralno opredijeljeno biće koje će ‘zauzeti stranu’ i prosuđivati makar se to kosilo s antropološkim principom etičkog i političkog neuplitanja” (Scheper-Hughes 1995: 419).

TAMA S OBJE STRANE GRANICE

Sa sklapanjem europsko-turskog sporazuma o izbjeglicama u ožujku 2016. godine zatvoren je formalizirani koridor koji je spajao Grčku s destinacijama na sjeveru i zapadu Europske unije, a protezao se od sjevernomakedonsko-grčke granice, preko Srbije, Hrvatske, Austrije. Iako mediji često poistovjećuju balkansku rutu i koridor (Stojić Mitrović 2022), ruta obuhvaća širi potez između jugozapadne Azije i Europe unutar kojeg je međudržavni koridor bio organiziran. Granice otvorene koridorom sa sporazumom u ožujku 2016. godine ponovo se “zatvaraju”, ali balkanska ruta ostaje “otvorena” kontinuirano; transkontinentalna mreža puteva preslaguje se usred rekriminalizacije tranzitnih migracija.

Marta Stojić Mitrović i suatori studije o tamnoj strani europeizacije zemalja “zapadnog Balkana” pokazuju da je postepeni proces sekuratizacije migracijskih politika Hrvatske i susjednih država u periodu nakon ožujka 2016. godine, odnosno njihovo aktivno uključivanje u europski režim iregulariziranih migracija, omogućen instrumentalizacijom hrvatskog predšengenskog statusa, prepristupnog statusa Srbije, kao i pristupnih intencija Bosne i Hercegovine, dakle unijskim neokolonijalnim politikama (Stojić Mitrović et al. 2020: 100) koje podrazumijevaju asimetričnost ekonomske i političke moći između unijskog centra i njezine (proeuropski orijentirane) periferije. Sekuratizacija i eksternalizacija europskog režima migracija uključuju i 270 milijuna eura isplaćenih Hrvatskoj u periodu od 2016. do 2019. godine za “policijsku opremu, graničnu kontrolu i jačanje migracijskih i politika azila” (ibid.: 34) i aparate i tijela Europske unije kojima se migracijske dinamike nastoji regulirati i s vanjske strane unijskih granica. Jedan od primjera je pozicioniranje Međunarodne organizacije za migracije (IOM)¹¹ koja postaje glavnim savjetnikom vladajućih struktura Bosne i Hercegovine u području iregulariziranih migracija (ibid.: 76, 89), a zaslužna je i za uspostavu niza kampova, odnosno “privremenih centara za smještaj migranata” na području BiH.

Tijekom 2016. i 2017. godine ruta se oslanja prvenstveno na stratešku poziciju Srbije, koja graniči s nekoliko tranzitnih zemalja – Mađarskom, Hrvatskom i Rumunjskom. Bosna i Hercegovina, koja nije bila uključena u formalizirani koridor, ključni dio rute postaje krajem 2017. godine zbog povećanog nasilja na hrvatsko-srpskoj granici, kao i na srpskoj granici s Rumunjskom i Bugarskom (Stojić Mitrović et al. 2020: 73). Tijekom 2018. godine u Bosnu i Hercegovinu ulazi oko 25 000 ljudi u pokretu, a raspolože se s 400 kreveta (ibid.: 75). Do proljeća 2020. godine u zemlji je registrirano “više od 50 000 osoba iz preko 60 zemalja

¹⁰ <https://erim.ief.hr/> (pristup 7. 2. 2023.).

¹¹ U nastavku članka za tu ću organizaciju koristiti kraticu IOM.

svijeta (Palestina, Sirija, Pakistan, Kašmir, Kina, Azerbejdžan, Kuba, Afganistan, Mianmar, Indija...)” (Ahmetašević 2020: 1). Pitanje “ilegalnih migranata” se politizira i naliježe na već postojeće antagonizme između političkih entiteta i kantona, centra i periferije, kao i na međunarodnoj razini, u odnosu lokalnih i državnih vlasti s raznim tijelima Europske unije. “Od samog početka Evropska unija i njeni partneri izabrali su da sarađuju s lokalnim i kantonalnim vlastima više nego s onima na nivou države, iako je to nivo koji je nadležan za pitanja ljudi u pokretu” (ibid.: 2). Volonterska mobilizacija spontano se dogodila i u Bosni i Hercegovini.

Građani širom zemlje pružali su podršku pristiglim ljudima, većina u tišini ili čak tajno tijekom 2019. godine s porastom pritiska vlasti. Samoorganizirane grupe u Tuzli, Sarajevu, Velikoj Kladuši, Bihaću, ali i u Banja Luci, Sanskom Mostu, Mostaru, Brčkom i brojnim drugim gradovima, mjestima i selima, izašle su na ulice i polako počele graditi mreže solidarnosti. (ibid.: 94)

Uz niz individualnih i kolektivnih lokalnih inicijativa (v. Helms 2022: 8–11), na teren su počeli stizati i međunarodni samoorganizirani volonterski kolektivi – neformalni krugovi prijatelja, aktivističke grupe, nevladine humanitarne organizacije iz brojnih europskih zemalja. Pojedine grupe su redovito, osim o svojim humanitarnim aktivnostima, obavještavale i o pušbekovima, potrebama i svakodnevici ljudi u pokretu zaglavljenih s vanjske strane hrvatske granice. Tinjajuće nasilje manifestirano već i tijekom perioda formalnog koridora kroz profiliranje ljudi u pokretu i pušbekove, s njegovim gašenjem, poprima ekstremne razmjere. Aktivističke inicijative i nevladine udruge prisutne na terenu prikupljaju stotine, a tijekom godina i tisuće svjedočanstava koja, kao i spomenuti članak objavljen na portalu *The Guardian*, pušbek raskrinkavaju kao mehanizam normaliziranog strukturnog nasilja europskog aparthejda.¹²

Bitna značajka djelovanja mnogih promigrantskih inicijativa nastalih u jeku događaja 2015. godine su razni oblici zagovaračkih praksi, organizacije pravnih savjetovanja, marševa, protesta i medijskih kampanja s ciljem podizanja vidljivosti brojnih strukturnih problema ljudi u pokretu. Prema toj, naglašeno političkoj dimenziji, formati ove mobilizacije razlikuju se od dotadašnjih “dobrotvornih inicijativa i mogu se vidjeti kao nova vrsta društvene intervencije s novim, inovativnim oblicima i učincima” (Clayton 2020: 2). Njihovo promigrantsko djelovanje direktan je odgovor na protumigrantski predznak dominantnih politika Europske unije i predstavlja “kritički otpor pri kojem se svaka gesta potpore izbjeglicama ne poduzima samo kao čin pomoći ili humanitarizma nego i protesta protiv otvorenog neprijateljstva” (Clayton 2020: 4).

Rad s ljudima u pokretu koji podrazumijeva interakciju s osobama tijekom njihova “ilegalnog” prolaska kroz Hrvatsku u klimi kriminalizacije solidarnosti krajem 2020. godine bilo mi je u teško i zamisliti. Široj javnosti poznat je, primjerice, slučaj volontera udruge AYS kojemu je dosuđena novčana kazna u iznosu od 60 000 kuna za pomaganje u ilegalnom prelasku granice samo zato što je 2018. godine policiji dojavio da afganistanska obitelj Hussiny, u skladu sa službenom procedurom, želi zatražiti azil. Rigoroznu kaznu AYS je

¹² Svjedočanstva su javno dostupna i objedinjena na stranicama međunarodne mreže *Border Violence Monitoring Network* (<https://www.borderviolence.eu/> (pristup 7. 2. 2023.)).

(s pravom) protumačio kao čin zastrašivanja budući da se radilo o obitelji šestogodišnje djevojčice Madine koja je poginula nakon policijskog pušbeka:

Europski sud za ljudska prava nedvosmisleno je presudio da je Hrvatska grubo povrijedila njeno pravo na život, njenu obitelj izložila mučenju, onemogućila im pristup pravnoj podršci i međunarodnoj zaštiti, onemogućila istragu o njenoj smrti, a naše aktiviste i odvjetnike izložila sustavnom maltretiranju kako slučaj ne bi došao do Europskog suda za ljudska prava.¹³

U toj mračnoj atmosferi odlučujem se prijaviti za volontiranje u kolektivu aktivnom s druge strane granice, u pograničnom, Unsko-sanskom kantonu Bosne i Hercegovine. Na fotografijama koje su kolale društvenim mrežama, s ljudima u pokretu u improviziranim kampovima po šumama i ruševnim skloništim, kanton je izgledao kao postapokaliptična paralelna stvarnost koju je od Zagreba dijelilo nešto manje od dva sata vožnje. Politička neslaganja i manjak koordinacije na nacionalnoj razini Bosne i Hercegovine, osim jačanja uloge IOM-a, omogućili su i jačanje antimigrantskih politika vladajućih kantonalnih struktura (Stojić Mitrović et al. 2020: 77). U Velečevu, na jednom od cestovnih, istočnih ulaza u kanton, postavljen je policijski *checkpoint* na kojem putnici autobusa usmjerenih prema unutrašnjosti prolaze otvoreno rasno filtriranje s ciljem izdvajanja "migranata". Ulaz u kanton u teoriji im je zabranjen, a u praksi im policijski službenici kretanje preusmjeravaju prema obližnjim poljima i šumama pa put prema granici s Hrvatskom nastavljaju pješice. Tijekom 2019. godine lokalne političke strukture na području kantona organizirale su improvizirani kamp Vučjak s oko 2 000 ljudi potisnutih u šumu na mjestu bivšeg odlagališta otpada, uz otvorene kritike međunarodne javnosti. Novi kamp otvoren u proljeće 2020. godine, u organizaciji lokalnih struktura i IOM-a, smješten je ponovo na simboličkoj i doslovnoj periferiji – uz ratom ispražnjeno i uništeno selo Lipa. Ljudi u pokretu s okolnog područja prisilno su potisnuti u izolirani šatorski kamp na rubu nacionalnog parka. Pandemijski kontekst omogućio je maskiranje protumigrantskih politika protupandemijskim restrikcijama:

Pandemija COVID-19 usporila je kretanje na Balkanskoj ruti, ostavljajući hiljade ljudi zaglavljene u uslovima ekstremnih restriktivnih mjera koje podrazumijevaju policijski sat, vojsku na ulicama, policiju sa dugim cijevima i prisilno zatvaranje u neuslovne kampove. (Ahmetašević 2020: 1)

POTPUNO NORMALAN *DISTRO*

Jednom od međunarodnih, samoorganiziranih kolektiva s velikom medijskom vidljivošću koji su djelovali na području Unsko-sanskog kantona javio sam se na preporuku kolegice.¹⁴

¹³ Iz objave s društvenih mreža udruge AYS (<https://www.facebook.com/areyouserious/posts/20-81234885358717> (pristup 7. 2. 2023.)).

¹⁴ Naziv kolektiva ne spominjem radi zaštite podataka s obzirom na kriminalizaciju solidarnosti.

Poslao sam im upit oko procedura vezanih uz volontiranje. Njihov pozdravni *mail* koji je došao kao odgovor bio je napisan u neformalnom tonu, ali sadržavao je i uokvirenu napomenu za zainteresirane kandidate: “radimo nekoliko kilometara od pograničnih područja. Situacija se može zakomplicirati radi tenzija i s lokalnom zajednicom i s vlastima. Volontiranje može biti zahtjevno u smislu psihološkog pritiska: zrelost, neovisnost, briga o sebi i pozitivan stav su izuzetno potrebni.” Napomena u *mailu* pozivala je na nevidljivost: “bez vidljivosti – aktivnosti moraju biti *low profile*, što znači bez konfrontacije, tihe i brze distribucije na diskretnim mjestima i ophođenje s poštovanjem prema lokalcima i autoritetima”. Dakle – nevidljivo, tiho, brzo i diskretno. Osnovni uzrok tenzija – ilegalizirani *modus operandi* kolektiva u lokalnom kontekstu obilježenom kriminalizacijom solidarnosti – u *mailu* se još ni ne spominje.

Počeci djelovanja kolektiva podrazumijevali su spontano grupiranje aktivista/volontera kao odjek masovne europske građanske mobilizacije s prijelomnom 2015. godinom, a rad je s vremenom formaliziran. Oformljena je međunarodna nevladina organizacija čije djelovanje odgovara kategoriji “dugotrajne, transnacionalne građanske pomoći na daljinu” (Fechter i Schwittay 2019: 1773). Rad se temelji na nizu aktivnosti te uključuje cijeli proces od prikupljanja financijskih i robnih donacija na globalnoj razini, preko distribucije personaliziranih humanitarnih paketa prilagođenih potrebama ljudi u pokretu u lokalnim pograničnim kontekstima, do pružanja osnovne zdravstvene pomoći, organizacija zagarovačkih i političkih aktivnosti poput kolektivnog monitoringa nasilja na granicama itd. Izvedba spomenutih aktivnosti podrazumijeva kompleksan samoorganizacijski ustroj temeljen na dinamičnoj podjeli rada i uigranosti (horizontalnih) lokalnih volonterskih timova koji djeluju u različitim nacionalnim kontekstima s (vertikalnijim) funkcioniranjem užeg organizacijskog tima raspršenog po nekoliko zemalja i kontinenata.

Svakodnevica međunarodne grupe volontera čijem timu sam se na desetak dana prvi put priključio u prosincu 2020. godine bila je fokusirana na pripremu i izvedbu glavne dnevne aktivnosti, a to je distribucija humanitarne pomoći, prvenstveno hrane, obuće i odjeće za ljude koji su se (s)nalazili izvan službenih kampova, smješteni po različitim ruševnim objektima (stajama, napuštenim tvornicama, improviziranim skloništima po poljima i šumama i sl.). U fluidnoj grupi čiji bi se članovi kompletno izmijenili svakih par mjeseci u tom su trenutku bili ljudi iz Francuske, Švicarske, SAD-a, Njemačke i Belgije, većinom studenti u ranim i srednjim dvadesetima. Nitko od volontera u to vrijeme prisutnih na terenu nije govorio lokalni jezik osim mene, pa me automatski zapala uloga logističara zaduženog za organizacijske aspekte koji uključuju komunikaciju s lokalnim stanovništvom (npr. prilikom iznajmljivanja skladišta, naručivanja većih količina namirnica u lokalnim dućanima, pregovaranja s lokalnim humanitarnim akterima oko mogućih oblika suradnje, pomoć oko uvoznih procedura i sl.).¹⁵ Na dijelu Unsko-sanskog kantona na kojem

¹⁵ Tijekom zime i proljeća 2021. godine u nekoliko sam se navrata na terenu priključivao timovima istog kolektiva (u periodima do dva tjedna) čiji članovi su se s vremenom mijenjali, a s užim sam organizacijskim timom tijekom godine periodično surađivao i na daljinu, iz Zagreba.

su volonteri djelovali tada su živjeli pretežito mladi Pakistanci i Afganistanci zaglavljani s vanjske strane hrvatske granice. Jezik sporazumijevanja i unutar grupe i s ljudima u pokretu bio je engleski.

Na distribuciju su se u svakodnevnom govoru volonteri referirali sa skraćenicom *distro*. Radna norma bila je *distro* za dvjestotinjak ljudi svakog dana osim nedjelje. U akciju se išlo isključivo noću. S ljudima bi se sastajali na mračnim parkiralištima i pakete hrane dijelili skrivajući se od policijskih ophodnji i antimigrantski nastrojenih lokalaca. Jedan od volontera prisjetio se impresija na svoj prvi *distro* izveden na lokaciji koju su zvali *spooky industry*:

Sjećam se vožnje do tamo. Uvijek bi išli noću, a tad je bila i zima. Izgledalo je stvarno napušteno – zgrada od tri-četiri kata, a tamo su bili još i oni suicidalni psi. Mrak i odjednom četiri-pet pasa trče ispred kombija... To je bilo zastrašujuće već samo po sebi, a onda vožnja pored nekih kamiona i industrijskih postrojenja pa dalje i još dalje i onda Felix¹⁶ kaže: “Ok, ovdje zaustavljamo; isključi svjetla.” I onda u mraku čekaš neke ljude da dođu. Nemam pojma – od imena do atmosfere – ko neka scena za mafijaški film. Tamo bi se mogao riješiti i mrtvog tijela (ili bilo čega drugog).¹⁷

HUMANITARNO PODZEMLJE

Volonteri koje bi policija uhvatila na djelu, usprkos tajnosti i opskurnosti same akcije, pravili bi se turistima. Iskaz “ja sam volonter” izrečen u situaciji policijske legitimacije značio bi priznanje za sistematično, organizirano, kolektivno pružanje pomoći ljudima u pokretu koje se, bez volonterske vize i službene akreditacije Crvenog križa, tretira kao ilegalno. Iskaz “ja sam turist”, s druge strane, omogućuje da se *distro* interpretira kao impulzivna, ali bezopasna gesta građanske solidarnosti koja umjesto uručivanjem “rješenja o deportaciji” završava samo blagom opomenom mladim Europljanima koji su svoje slobodno vrijeme odlučili provesti u Bosni. Uz verbalni iskaz, fizički dokaz turističkog statusa je takozvani bijeli karton, to jest potvrda o prijavljenom boravištu.¹⁸ Opreka turist/volonter upućuje na identitete uzrokovane granicama koji “se aktualiziraju, pregovaraju i potencijalno subvertiraju na razini svakodnevne prakse” u polju koje Chiara Brambilla i Holger Pötzsch nazivaju

¹⁶ Originalno ime promijenjeno je radi zaštite podataka s obzirom na kriminalizaciju solidarnosti.

¹⁷ U ožujku 2020. godine Krizni štab Ministarstva zdravlja, rada i socijalne politike Unsko-sanskog kantona donosi Naredbu kojom se (dodatno) kriminaliziraju ljudi u pokretu, a onda posredno i neslužbene humanitarne prakse kao što su distribucije hrane za ljude smještene izvan kampova. Naredbom se, između ostalog, zabranjuje kretanje “migranata” izvan prihvatnih kampova te okupljanje na javnim površinama, ali i pružanje usluga smještaja migrantima u privatnim prostorima, pa se solidarne prakse nastavljaju odvijati u tajnosti skrivenih lokacija (baš kao u “mafijaškim filmovima”). Naredba dostupna na: <https://vladausk.ba/v4/novost/operativna-grupa-za-koordiniranje-aktivnosti-i-nadzora-nad-migrantskom-krizom-na-podrucju-unsko-sanskog-kantona/2566> (pristup 18. 4. 2023.).

¹⁸ Za izdavanje potvrde nadležna je Služba za poslove sa strancima Bosne i Hercegovine, a turistima je obično isporučuju direktno stanodavci.

granični krajolici, a označuje “procesualnu, dislociranu i disperziranu prirodu suvremenih granica, njihove režime i uzorke praksi” (2017: 68).

Kompleksna volonterska izvedba odvija se paralelno na dvije razine – na individualnoj i kolektivnoj, s time da kolektivna izvedba organizacije kao cjeline ovisi o uspješnosti pojedinačnih, individualnih izvedbi, ali i procesima volonterskog pregovaranja vlastitog turističkog identiteta. Sve dok se vidljivi, pojedinačni činovi solidarnosti uspijevaju pokriti učincima iskaza “ja sam turist”, uz rekvizitnu dokaznu pomoć bijelog kartona, dotle umreženo, kolektivno, organizirano, sistematično djelovanje grupe ostaje nevidljivo. Željeni učinak izvedbe govornog čina “ja sam turist” izgovorenog policijskim službenicima prilikom legitimacije je legalizacija pozicije adresanta. Izvedbena intencija ove (auto)legalizacije u skladu je s percepcijom izvedbe kao “otjelotvorenog uprizorenja kulturnih sila” (McKenzie 2006: 28). U situaciji policijske legitimacije otjelotvoruju se i strukture kojima pripadaju policijski službenici i pokazuje liminalnost međunarodnih volontera, a ishod ovisi i o raspoloženju policajaca i o stavu izvedbe volontera.

Dobar primjer otjelotvorenja struktura moći kroz pregovaranje je i situacija koju mi je prenio jedan od volontera iz kolektiva s kojim sam surađivao. Volonteri su iz neznanja kombi parkirali na privatni posjed uz rijeku i započeli *distro* koji je naglo prekinut nakon što su se pojavili vlasnici parcele i prepriječili im put. Dečki su se razbježali, a lokalci pozvali policiju.

Oni: “Šta radite ovdje? Prevozite migrante autom!” Mi: “Ne, ne, ne, nismo!” Nastala je ping-pong situacija. Dva lokalca i dva policajca stajali su vani, izvan auta i lokalci su tvrdili da smo imali “migrante” u autu. Mi: “Ne, nismo.” Oni: “Jeste, vidjeli smo.” Mi: “Ne, nismo.” “Jeste, vidio sam.” “Ne, nismo.” “Jeste, vidio sam, priznajte.” Znači ping, pong, ping, pong, ali nisu imali dokaz. Na kraju im je “ljubazniji policajac” vratio dokumente i rekao: “Znate da ne smijete to raditi ovdje, imamo puno problema s migrantima. Ako im želite pomoći – lijepo da želite” – i stvarno je to rekao, bio sam zadivljen – “ali onda dajte te stvari Crvenom križu, a oni će ih dati ljudima. Ne smijete sami radi vaše sigurnosti.” I dva puta je rekao “oprostite”, sjećam se. Rekao je: “Oprostite, ne možete ovo raditi, oprostite.” I onda su nam vratili dokumente i mogli smo jednostavno otići.

Međutim, upoznao sam i niz volontera iz Švicarske, Njemačke, Španjolske, Italije i drugih europskih zemalja koji su u sličnim prilikama “zaradili” rješenje o deportaciji i u roku od sedam dana morali napustiti državu. Članove talijanskog aktivističkog kolektiva angažiranog oko distribucije vode za ljude izvan kampova (*water distro*) policiji su prijavili službenici IOM-a, pa tu situaciju izdvajam kao primjer sprege između lokalnih vlasti i organizacija koje u humanitarnom režimu zauzimaju poziciju moći.

Alexander Horstmann piše o “svakodnevnom humanitarizmu” u kontekstu ratnog podzemlja. Terminom obuhvaća djelovanje raznorodnih humanitarnih aktera čiji se pluralitet odnosi na ispreplitanje rada formalnih organizacija (nad)nacionalnog karaktera s vernakularnim, međunarodnim inicijativama u naglašeno lokalnom kontekstu. Svakodnevni humanitarizam Unsko-sanskog kantona mjesto je manevriranja i borbi (Horstmann

2017: 169) u kojem su lokalne vernakularne i internacionalne samoorganizirane inicijative u antagonističkom odnosu kako s lokanim vlastima i s dijelom antimigrantski orijentiranog lokalnog stanovništva tako i s formalnim segmentom humanitarnog režima koji obuhvaća tijela Europske unije, poput IOM-a ili UNHCR-a te lokalne organizacije bliske političkom establišmentu poput Crvenog križa i drugih. Ta je opreka ključna za razumijevanje funkcioniranja “nevidljive”, samoorganizirane mreže međunarodnih i lokalnih humanitarnih aktera različite organizacijske tipologije i mjerila koja je na razini kantonalnog humanitarnog režima potisnuta na periferiju, odnosno u humanitarno podzemlje. Kriminalizacija solidarnosti dio je izvedbe šireg režima migracija u kojem se nadnacionalne europske politike manifestiraju kao modeli upravljanja migracijama na nacionalnoj i lokalnoj razini (Stierl 2019: 8). Kantonalni humanitarni režim neodvojiv je od europskog režima iregulariziranih migracija, ali humanitarno podzemlje predstavlja moment njegove subverzije. Pritom ne mislim samo na kompleksnu identitetsku i organizacijsku izvedbu koju podrazumijeva *distro* jer, kao i svaka druga *humanitarka*, i *distro* je generator asimetričnosti usprkos tome što i ljudi u pokretu i volonteri do određene mjere dijele status ilegalnosti.

Duško Petrović, na tragu Fassiniovih argumenata, pokazuje da je u

srži suvremenog humanitarizma [...] depolitizacija izbjegličkog i azilnog režima. Točnije rečeno, na djelu je sistem u kojem se gubi razlika između političke i humanitarne sfere. No pri tome ne dolazi do repolitizacije izbjegličkog režima tj. otkrivanja skrivenih političkih pretpostavki u humanitarnim naporima, već do humanitarizacije politike. (2017: 55)

Primjer svakodnevnog kantonalnog režima u kojem režimski etablirane humanitarne institucije blisko surađuju s lokalnim vlastima svakako govori u prilog humanitarizacije politike, ali s humanitarnim podzemljem u opoziciji – otvara se i prostor političke subverzije. Nalazi se izvan humanitarne domene – u sferi svakodnevnih banalnosti i dokolice, daleko od evidencijskih tablica.

PARTY U SKVOTU

Kroz svakodnevne tajne humanitarne operacije volonteri koje sam upoznao sprijateljili su se s mnogim pojedincima i grupama ljudi u pokretu – praktički svojim vršnjacima. Iste te ljude koje se u državnom i medijskom *mainstreamu* etiketira kao “ilegalne migrante” volonteri bi ili zvali njihovim imenima ili bi se na njih referirali s *brothers*, odnosno *guys*. Pola sata nakon što sam prvi put stigao u Bihać i smjestio se u stan s ostalim volonterima netko je pozvonio na ulazna vrata. Otvorio sam, a na pragu su me dočekala trojica, četvorica dečki. Jedan od njih – Javed¹⁹ – uz široki me osmijeh pozdravio s “Hello brother, how are you doing?”. Dečki iz obližnjeg *skvota*²⁰ došli su po mobitele koji su im se punili u našem

¹⁹ Originalno ime promijenjeno je radi zaštite podataka s obzirom na kriminalizaciju ljudi u pokretu.

²⁰ Skvot je naziv kojim su volonteri upućivali na različite vrste objekata u koje su se privremeno smještali ljudi u pokretu.

stanu. Živjeli su u šatorima podignutim u šikari na poljima ispod Plješevice, području koje su zvali *jungle area*. Zbog apartheidskih restrikcija i pravila interakcije nametnutih odozgo, “braću” nismo smjeli pozvati unutra na čaj, ali oni su zato nas k sebi na *party* pozivali konstanto. Volonterima je *party* u skvotu bio centralni društveni događaj. Nadrealan prizor: večera usred mračnog polja pokrivenog snijegom, u šatoru ili ruševini na par kilometra od granice s Hrvatskom, s hranom serviranom na zlatnoj astrofoliji (za zaštitu od hladnoće, dobivenoj s tko zna kojim humanitarnim paketom). Prizor je uvijek uključivao obilje slasnih, još vrućih, majstorski pečenih beskvasnih *chapati* pogačica, a rižu i priloge smo grabili prstima iz istih posuda, desetak nas naguranih u šator za dvoje uz puno smijeha i bez maski, usred pandemije koronavirusa. Zvučna kulisa vrtjela se s mobitela na prijenosnim *bluetooth* zvučnicima s opcijom disko rasvjete koje smo im prethodno mi napunili u stanu. Fotografije s *partyja* razmjenjivali smo i mjesecima kasnije, nakon što bi se dečki konačno domogli željene europske destinacije u svom osmom, desetom ili nerijetko tridesetom *gejmu*²¹ kroz Hrvatsku.

Volonteri su općenito svoje slobodno vrijeme često provodili s ekipom u skvotovima, uz (pre)zaslađen crni čaj s mlijekom, u spontanom *henganju*, a ponekad bi zajedno igrali i kriket na periferiji Bihaća, u međunarodnim timovima s vanjske strane granice s Europskom unijom. Tek te društvene sponje, nastale kroz zajednički provedeno vrijeme u spontanom druženju volontera i ljudi u pokretu, koliko god bile krhke, subvertiraju dominantne političke normative, a proizlaze iz početnih, asimetričnih humanitarnih formata. *Humanitarka* i kava u romskom naselju u istom su odnosu kao i *distro* i *party* u skvotu. Humanitarno spoticanje bazirano na asimetričnim gestama solidarnosti, paradoksalno ili ne, sadrži i potencijal za nove reciprocitete i društvenu promjenu na mikrorazini, u polju svakodnevne intersubjektivnosti. *Party* u skvotu može se razumjeti kao kategorija “mekih subverzija”, događaja koji su banalni isto koliko i politički značajni usprkos svojoj singularnosti i mikromjerilu. Riječima Pierre-Félixa Guattarija: “to je ono što zovem ‘mikropolitikama’ i ‘molekularnom revolucijom’. Počinje s vrlo neposrednim, svakodnevnim, individualnim preokupacijama” (Guattari 2009: 138) koje pomiču kolektivne normative i ostavljaju tragove na širem društvenom planu (usprkos svojoj singularnosti).

SKLISKE POZICIJE UMJESTO ZAKLJUČKA

Dugotrajno istraživanje Elisse Helms u Bihaću s lokalnom zajednicom bilo je usmjereno na pozicioniranje i reakcije lokalnog stanovništva na ljude u pokretu u atmosferi postepene društvene polarizacije. Nova društvena granica, manifestirana lokalno, a konstruirana u direktnoj relaciji s europskim režimom migracija, “nije obilježena društvenim identitetima kao što su etnički, rodni ili klasni”, nego dijeli “one koji su bili za pružanje humanitarne po-

²¹ *Gejm* dolazi od engleske riječi za igru kojom se ljudi u pokretu na tzv. balkanskoj ruti referiraju na iregularan način prelaska državnih granica (usp. Mucko et al. 2022).

moći migrantima (odobrali oni njihovo kretanje ili ne) od onih koji su zagovarali različite oblike odvratanja i protjerivanja” (Helms 2022: 7). Angažiran pristup istraživanju kroz suživot s lokalnom zajednicom u svakodnevici obilježenoj (i) tom novom granicom te aktivna participacija u promigrantski orijentiranim solidarnim praksama autoricu su nagnali da se svjesno pozicionira “u različite prostore i sudioničke uloge, da zauzme višestruke pozicije i, nesumljivo, izazove mnogo više pretpostavki o tome što radi nego što će ih ikada moći osvijestiti” (ibid.: 3). Helms se zalaže za “stalnu refleksivnost u procjeni uloge etnografa u navigaciji” kroz svakodnevicu obilježenu društvenim granicama, ispitivanjem vlastitih “namjernih pozicioniranja i njihovih namjernih i nenamjernih posljedica” (ibid.: 16).

U radu kolektiva kao istraživač se ni po čemu nisam izdvajao od ostalih volontera. Radio sam kao i ostali, a terenske bilješke pisao naknadno, “u slobodno vrijeme”, rasterećen volonterskih obaveza. Afganistanci i Pakistanci volonterke su zvali *sister*, a mene, kao i druge volontere, *bro*. Po nacionalnoj osnovi bio sam im donekle “egzotičniji” od ostalih europskih volontera. Kad bi čuli da sam iz Hrvatske dečki bi obično na tren zastali i razrogačili oči jer su Hrvatsku povezivali prvenstveno s policijskim nasiljem i bezbrojnim pušbekiranjem koje su do tada prošli. Ja isprva nisam znao što reći i bio sam podjednako zbunjen, a s vremenom bih se iz te čudne pozicije iznenadnog nacionalnog predstavnika pokušavao izvući lošim humorom – prigodnom isprikom za svoju nacionalnost i iskrenom, otvorenom osudom nasilja.

Croatian guy status bio je ambivalentan i poprimao drugačije konotacije ovisno o sugovornicima. Jedne nedjelje ujutro lokalna policija nas je zatekla prilikom doručka na krovu jednog od većih skvotova u kantonu. Bilo nas je četvero iz kolektiva, a s dolaskom policije svi su se refleksno razbježali osim mene. Pozdravio sam policajce i predstavio im se – ni kao volonter, ni kao turist, nego kao istraživač. Prilikom legitimacije, uz pasoš i “bijeli karton”, izvadio sam službeno i putni nalog institucije u kojoj radim već pripremljen za slične situacije (u prozirnom vodonepropusnom fasciklu). Bili su isprovocirani međunarodnim bjeguncima – jednu su volonterku uhvatili i priveli do mene, a druga im se osoba praktički otrgla iz ruku. Za moj status nisu uopće bili zainteresirani, nisu čak ni zapisali moje podatke. Percipirali su me “praktički kao sunarodnjaka”, koji ih radi jezičnih i kulturnih kompetencija, ali i po nacionalnom ključu, razumije očito više od tih europskih, nedjeljnih bjegunaca. Djevojka koju su priveli predstavila se kao turistkinja. Kad joj je nagliju policajac pogledao bijeli karton po adresi ju je odmah spojio s promigrantski orijentiranom iznajmljivačicom apartmana “iz njegove mahale” (kvarta) i samo je odmahnuo glavom. Rekao je nešto poput: “Nisu to turisti, ne trebaju nam takvi turisti. Takvi su izazvali protest u Lipi.”²² “Zamisli ovdje protest – tu bi bilo mrtvih”, nastavio je pokazujući prema ruševnoj,

²² Referenca na prosvjed ljudi u pokretu nakon požara koji je buknuo na dan zatvaranja improviziranog šatorskog kampa Lipa krajem prosinca 2020. godine. Kamp je, u toj prvoj fazi rada, bio pod ingerencijom IOM-a i lokalnih struktura, a suradnja je bila obilježena brojnim nesuglasicama, nedostatnom infrastrukturom i odlaskom IOM-a nakon čega je buknuo požar. Zatvaranjem kampa više od tisuću ljudi ostalo je na snijegu bez smještaja, u šumi na dvadesetak kilometara od Bihaća. Kolale su glasine da su ljude u pokretu na prosvjed potaknuli međunarodni aktivisti/volonteri.

višekatnoj zgradi ispred koje smo stajali. Dobrih sat i pol proveo sam uz policijsko vozilo pregovarajući telefonski s bjeguncem koji se nije želio vratiti; policajci su mu (preko mene) prijetili blokadom granica i višegodišnjom kaznom zatvora ako se odmah ne vrati. Ali on se nije vratio, a “poraženi” policajci su nas na kraju svejedno samo otpustili.

I u drugim sam se situacijama našao “u sredini”. Jednom me prilikom uži organizacijski tim kao logističara delegirao u medijaciji pregovora između volontera na terenu i korumpiranog lokalnog aktera čiju smo pomoć (ironično) trebali radi pokušaja legalizacije rada organizacije. Našao sam se u krajnje kompromitirajućoj poziciji. Na sastanku koji se dogodio praktički čim sam stigao na teren iznosio sam stavove volontera koji su ondje bili mjesecima dulje nego ja i upotrebljavao sam zamjenicu *they*. Kasnije mi je, u prilično burnoj diskusiji, jedna od volonterki “objasnila” da ne mogu govoriti o grupi kao da sam odvojen od nje – svi smo mi *we*. Kad sam po povratku u Zagreb prepričavao volonterske epizode prijateljici i kolegici ona je s čuđenjem primijetila: “pa ti govoriš *mi* kao da si jedan od *njih*”. *Mi* izgovoreno izvan terena postalo je znak predubokog ulaska u teren, a provociralo je i opreku između akademskog i aktivističkog pristupa.

Istraživački pristup režimu iregulariziranih migracija, baziran na aktivnoj participaciji u aktualnim društvenim praksama mobilizacijom humanitarno-aktivističkih formata, doveo me do uslojavanja pozicija, identitetskih sivih zona, disciplinarne i normativne liminalnosti. Zahtijevao je navigaciju kroz kaotične situacije koje se u formu etnografskog materijala mogu prevesti (odnosno analitički reducirati) samo procesom naknadne autorefleksivne interpretacije. Dakle – refleksivno ili (praktički) nikako. Refleksiju o akademskom pozicioniranju unutar režima migracija u tekstu sam pokušao prelomiti kroz različite registre – umjetnički, znanstveni, izvan/institucionalni, afektivni, ideološki, turistički, volonterski, aktivistički, humanitarni, međunarodni, nacionalni, identitetski. S obzirom na metodološki nepredvidive terenske situacije uzrokovane iregulariziranim radom u kontekstu kriminalizacije ljudi u pokretu, kao i solidarnosti, moje pozicioniranje bilo je uglavnom taktičko i fluidno, sklisko, izvedeno kroz improvizaciju, često neplanskim, pa i nesvjesnim klizanjem između raznih registara. Posljedične nedoumice i kompromitirajuće situacije u kojima sam se našao percipiram kao dio otvorenog istraživačkog procesa neodvojivog od vlastite svakodnevice perforirane režimom migracija.

Oko pitanja važnosti refleksivnosti istraživačkog rada preklapaju se i dijametralno suprotni pristupi režimu migracija. Važnost autorefleksivnosti ističe, primjerice, i uredništvo časopisa *movements*, koje zauzima angažiranu, kritičku poziciju naspram režima “kako bi se pomno ispitala uloga koju studiji migracija igraju u proizvodnji migracija kao objekta upravljanja” (Redaktion movements 2015), a sličan zahtjev postavljaju i autori koji režimu pristupaju iz historijske perspektive uz otvorenu skepsu prema intervencijama akademskog aktivizma. Christoph Rass i Frank Wolff iz te skupine znanstvenika režim migracija tumače kao “refleksivni pristup razumijevanju kolektivnih procesa koji dovode do migracija” (2018: 46). Iz te premise o režimu kao refleksivnom procesu slijedi da su metodološke smjernice na temelju kojih “migracije” perpetuiramo kao predmet istraživanja ujedno i smjernice naše participacije u samom režimu. Recept za izbjegavanje slijepe ulice relativizma u koji

može dovesti ovaj epistemičko-politički začarani krug sličan je bez obzira na to jesam li u režim umješan kao akter koji participira u nekoj društvenoj praksi ili kao istraživač koji bilježi s distance. Bez obzira na to držim li u ruci humanitarni paket, politički transparent ili diktafon i bilježnicu,²³ recept je donekle banalan: etnografija koja je inherentno politička ako je kontekstualizirana i refleksivna (usp. Cabot 2019: 269).

LITERATURA I IZVORI

- Ahmetašević, Nidžara. 2020. *Ljudi u pokretu bez ljudskih prava*. Sarajevo: The Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Aparna, Kolar, Joris Schapendonk i Cesar Merlín-Escorza. 2020. "Method as Border. Tuning in to the Cacophony of Academic Backstages of Migration, Mobility and Border Studies". *Social Inclusion* 8/4: 110–115. <https://doi.org/10.17645/si.v8i4.3741>
- Balibar, Etienne. 2004. *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Baričević, Vedrana i Viktor Koska. 2017. *Stavovi i percepcije domaće javnosti o nacionalnim manjinama, izbjeglicama i migrantima*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Berlant, Lauren. 2004. "Introduction Compassion (and Withholding)". U *Compassion. The Culture and Politics of an Emotion*. Lauren Berlant, ur. New York, London: Routledge, 1–15.
- Beznez, Barbara, Marc Speer i Marta Stojić Mitrović. 2016. *Governing the Balkan Route. Macedonia, Serbia and the European Border Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Brambilla, Chiara i Holger Pötzsch. 2017. "In/visibility". U *Border Aesthetic. Concepts and Intersections*. Johan Schimanski i Stephen F. Wolfe, ur. New York: Berghahn, 68–89. <https://doi.org/10.2307/j.ctvw048vh.8>
- Brković, Čarna. 2016. "Scaling Humanitarianism. Humanitarian Actions in a Bosnian Town". *Ethnos. Journal of Anthropology* 81/1: 99–124. <https://doi.org/10.1080/00141844.2014.912246>
- Brković, Čarna. 2020. "Vernacular Humanitarianism". U *Humanitarianism. Keywords*. Antonio De Lauri, ur. Leiden: Brill, 224–226. https://doi.org/10.1163/9789004431140_0104
- Cabot, Heath. 2019. "The Business of Anthropology and the European Refugee Regime". *American Ethnologist* 46/3: 261–275. <https://doi.org/10.1111/amet.12791>
- Clayton, Sue. 2020. *The New Internationalists. Activist Volunteers in the European Refugee Crisis*. London: Goldsmiths, University of London.
- Fechter, Anne-Meike i Anke Schwittay. 2019. "Citizen Aid. Grassroots Interventions in Development and Humanitarianism". *Third World Quarterly* 40/10: 1769–1780. <https://doi.org/10.1080/01436597.2019.1656062>
- Guattari, Félix. 2009. *Soft Subversions. Texts and Interviews 1977–1985*. Los Angeles: Semiotext(e).
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zarobljeni u kretanju. O hrvatskoj dionici balkanskog koridora". U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Emina Bužinkić i Marijana Hameršak, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije i Fakultet političkih znanosti – CEDIM, 9–39.

²³ Usprkos tome što ovdje navedeni, ilustrativni primjeri podrazumijevaju bitno različite razine participacije u društvenim procesima, a često i radikalno oprečne pristupe istraživačkoj praksi, zahtjev etnografske refleksivnosti odnosi se podjednako na sve pristupe.

- Hameršak, Marijana. 2021. "Between Supporting and Reporting. Grassroots Textual Responses to the Pushbacks at the Fringes of EU". *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 7/2: 49–72. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v7i2.752>
- Hameršak, Marijana. 2022. "Dugo migracijsko ljeto". Dostupno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-dugo-ljeto-migracije-p?locale=hr> (pristup 23. 12. 2022.).
- Hameršak, Marijana i Bojan Mucko. 2022. "Pušbek". Dostupno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-puscaron-bek-p?locale=hr> (pristup 23. 12. 2022.).
- Helms, Elissa. 2022. "Social Boundaries at the EU Border. Engaged Ethnography and Migrant Solidarity in Bihać, Bosnia–Herzegovina". *Journal of Borderlands Studies* 38/2: 283–301. <https://doi.org/10.1080/08865655.2022.2108109>
- Horstmann, Alexander. 2017. "Plurality and Plasticity of Everyday Humanitarianism in the Karen Conflict". U *Trans-Himalayan Borderlands. Livelihoods, Territorialities, Modernities*. Dan Smyer Yü i Jean Michaud, ur. Amsterdam: University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462981928/CH7>
- Isakjee, Arshad, Thom Davies, Jelena Obradović-Wochnik i Karolína Augustová. 2020. "Liberal Violence and the Racial Borders of the European Union". *Antipode. A Radical Journal of Geography* 52/6: 1751–1773. <https://doi.org/10.1111/anti.12670>
- Jovanović, Teodora. 2021. "Forced (Im)Mobilities EnRoute. 'Justified' Violence of the Border Regime in Balkans". *Glasnik etnografskog instituta SANU* 69/2: 433–455. <https://doi.org/10.2298/GE-12102433J>
- Malkki, Liisa H. 2015. *The Need to Help. The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham, London: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822375364>
- McKenzie, Jon. 2006. *Izvedbi ili snosi posljedice. Od discipline do izvedbe*. Zagreb: CDU.
- Mucko, Bojan, Iva Pleše i Tea Škokić. 2022. "Gejm". Dostupno na: <https://e-erim.ief.hr/pojam/p-gejm-p-2307ccc9-f8c2-44b8-a3e1-609ccc46f44c?locale=hr> (pristup 14. 2. 2023.).
- Petrović, Duško. 2017. "Humanitarno izuzeće. Normalizacija suspenzije prava u kampu i koridoru". U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Emina Bužinkić i Marijana Hameršak, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Centar za mirovne studije i Fakultet političkih znanosti – CEDIM, 41–59.
- Popović, Helena, Krno Kardov i Drago Župarić-Iljić. 2022. *Medijske reprezentacije migracija. Diskurzivne konstrukcije migranata, izbjeglica i tražitelja azila u hrvatskim medijima*. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske.
- Pozniak, Romana. 2021. "Briga o sebi u (post)humanitarnom sektoru. Prijepori i prakse rada u izbjegličkom režimu u Hrvatskoj". U *Transformacija rada. Narativi, prakse, režimi*. Ozren Biti i Reana Senjko-ović, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 267–287.
- Rass, Christoph i Frank Wolff. 2018. "What Is in a Migration Regime? Genealogical Approach and Methodological Proposal". U *Was ist ein Migrationsregime? What Is a Migration Regime?*. Andreas Pott, Frank Wolff i Christoph Rass, ur. Wiesbaden: Springer VS, 19–65. https://doi.org/10.1007/978-3-658-20532-4_2
- Redaktion movements. 2015. "Introducing Movements". Dostupno na: <https://movements-journal.org/issues/01.grenzregime/01.editorial.html> (pristup: 8. 2. 2023.).
- Rozakou, Katerina. 2016. "Socialities of Solidarity. Revisiting the Gift Taboo in Times of Crises". *Social Anthropology* 24/2: 185–199. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12305>
- Ruby, Jay. 1980. "Exposing Yourself. Reflexivity, Anthropology, and Film". *Semiotica* 30/1-2: 153–179. <https://doi.org/10.1515/semi.1980.30.1-2.153>
- Scheper-Hughes, Nancy. 1995. "The Primacy of the Ethical. Propositions for a Militant Anthropology". *Current Anthropology* 36/3: 409–440. <https://doi.org/10.1086/204378>

- Sontag, Susan. 2003. *Regarding The Pain Of Others*. New York: Picador, Farrar, Straus and Giroux. <https://doi.org/10.3917/dio.201.0127>
- Stierl, Maurice. 2019. *Migrant Resistance in Contemporary Europe*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351270489>
- Stojić Mitrović, Marta. 2021. *Evropski granični režim i eksternalizacija kontrole granica EU. Srbija na balkanskoj migracijskoj ruti*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Stojić Mitrović, Marta, Nidžara Ahmetašević, Barbara Beznec i Andrej Kurnik. 2020. *The Dark Side of Europeanisation. Serbia, Bosnia and Herzegovina and the European Border Regime*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Tsianos, Vassilis, Sabine Hess i Serhat Karakayali. 2009. "Transnational Migration. Theory and Method of an Ethnographic Analysis of Border Regimes". University of Sussex, Centre for Migration Research. Working Paper 55. Dostupno na: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=mwp55.pdf&site=252> (pristup 25. 4. 2023.).
- Tondo, Lorenzo. 2020. "Croatian Police Accused of 'Sickening' Assaults on Migrants on Balkans Trail This Article is More than 2 Years Old". Dostupno na: <https://www.theguardian.com/global-development/2020/oct/21/croatian-police-accused-of-sickening-assaults-on-migrants-on-balkans-trail-bosnia> (pristup 23. 12. 2022.).

HUMANITARKA AND DISTRO: REFLEXIVE CONTRIBUTIONS FROM THE REGIME OF IRREGULAR MIGRATION

This article presents a reflection on the research into the European irregular migration regime based on my humanitarian and activist work in a context where violence is normalized on the periphery of the European Union. My approach to vernacular humanitarianism from below is ethnographic in nature, combining my (artistic, non-institutional) work in a ghettoized Zagreb Roma settlement with my pro-migrant volunteer engagement in the Una-Sana Canton in Bosnia and Herzegovina (within a scholarly, institutional framework). I adopt a critical approach to humanitarianism, seeing it as both a moment of desubjectivation and an essential step in broader socially inclusive processes. The context of criminalizing solidarity meant that the research practice included navigating through methodologically unpredictable situations, such as fluid, slippery, layered positioning, identity gray zones, disciplinary and normative liminality. I see the resulting ambivalences as part of an open research process indistinguishable from my own everyday life penetrated by the migration regime.

Keywords: regime of irregular migration, reflexivity, positioning, criminalization of solidarity, the humanitarian underground